

Afwezige vaders, verloren zonen

Over de mannelijke identiteit

Guy Corneau

◆◆◆◆ juwelenschip.nl

Vierde druk 2026

© 1991 Guy Corneau

© 2017 Voor de Nederlandse vertaling: Uitgeverij Juwelenschip bv,
Cothen

Published by arrangement with Shambhala Publications Inc., Boston

Vertaling van: Absent fathers, lost sons : the search for masculine
identity. Boston: Shambhala, 1991. - (A C.G. Jung Foundation book).
Oorspronkelijke uitgave: Père manquant, fils manqué.

Vertaling uit het Engels naar de oorspronkelijk Franse uitgave door
Rob Pijpers

Omslagontwerp: Aedith Hagenaar

Omslagafbeelding: ©copyright iStockPhoto.com/ridvan_celik

ISBN: 9789076681337

NUR: 770

Lees meer over de auteurs en boeken van
Uitgeverij Juwelenschip op www.juwelenschip.nl

Inhoud

Dankwoord 7

Inleiding 9

1

De afwezige vader 15

2

Verloren zonen 45

3

De angst voor intimiteit 97

4

Onderdrukte agressie 117

5

Het bloed van de vader 137

6

Heilzame depressie 151

7

Het stilzwijgen doorbreken 167

Besluit 177

Noten 181

Bibliografie 188

*Voor mijn vader, Alcide,
en voor mijn vrienden
François, Robert, en Louis
wegens hun loyaliteit*

Dankwoord

In de eerste plaats wil ik de mannen en vrouwen, mijn vrienden en cliënten, bedanken die mij toestemming gaven om hun geschiedenissen te publiceren. Dit materiaal, in feite hun allerpersoonlijkste woorden, vormde het uitgangspunt voor dit boek. Ik leg hun woorden met respect voor aan de lezer, in de hoop dat ze andere mannen en vrouwen kunnen helpen.

Ik ben eveneens veel dank verschuldigd aan mijn vriendin Nathalie Coupal voor haar geduldige revisie van het manuscript en haar statistische research; haar bijdrage was werkelijk bewonderenswaardig. Ik wil Joane Boucher bedanken voor het zetten van de oorspronkelijke versie van het boek, Jean Grondin voor latere versies, en Jane Hogue voor haar stilistische suggesties. De eerste mannen en vrouwen die het boek lazen, Nicole Plamendon, François Bruneau en Gilbert David, waren zeer belangrijk; hun oordeelkundig advies stelde mij in staat mijn enthousiasme in goede banen te leiden en het boek te laten rijpen. Ik wil eveneens mijn waardering uitspreken voor mijn collega's Jan Bauer en Tom Kelly, voor hun herhaalde bemoeiding.

Mijn dank gaat ook uit naar de redacteuren van Editions de l'Homme, de uitgeverij die de oorspronkelijke Franse uitgave publiceerde: Bernard Prévost, die het voorstel deed voor dit boek, en Jean Bernier, die nauwlettend de verschillende wordingsfasen ervan volgde. Ik heb veel waardering voor hun tact en begrip.

Ik ben Larry Shouldice dankbaar, die het boek geduldig en vaardig in het Engels vertaalde. Door onze samenwerking leerde ik dat vertalen niet simpelweg een technisch proces is, maar liefdevolle arbeid met woorden en taal. Ik dank eveneens

Judith Larin voor de toewijding waarmee ze de Engelse tekst las, en ik moet andermaal Tom Kelly noemen, voor zijn begeleiding van het gehele vertaalproces.

Ik ben dank verschuldigd aan Aryeh Maidenbaum, directeur van de C.G. Jung Foundation in New York, voor zijn enthousiaste ondersteuning van mijn werk op het terrein van de mannelijke psychologie. Ten slotte ben ik het team van Shambhala Publications, en met name Jonathan Green en David O'Neil, veel dank verschuldigd, voor hun vriendelijkheid en openhartigheid.

Zonder de liefde van al deze mensen was dit boek een gevangene van het stilzwijgen gebleven.

Inleiding

In een verklaring voor een parlementaire commissie voor de geestelijke gezondheidszorg in Canada sprak Hubert Wallot, arts en hoogleraar aan de Universiteit van Québec in Chicoutimi, onlangs zijn bezorgdheid erover uit dat geen enkele regering een adviesraad heeft ingesteld voor de situatie van mannen. Aan de hand van statistische gegevens beschreef hij de hachelijke algehele gezondheidstoestand van mannen:

Tijdens hun kinderjaren en adolescentie lopen mannen grotere kans [dan vrouwen] te lijden aan vertraagde mentale ontwikkeling, concentratiestoornissen wegens 'hyperactiviteit', gedragsproblemen, overdreven angsten, schizofrenie, tijdelijke of chronische verkramping, stotteren, functionele enuresis en encopresis [onvrijwillig urineren en ontlasten], slaapwandelen en nachtmerries, autisme, benevens hardnekkige en specifieke ontwikkelingsproblemen zoals leesblindheid.

Op volwassen leeftijd vormen mannen een groot percentage van degenen met persoonlijkheidsstoornissen die samenhangen met paranoia of dwangmatig of asociaal gedrag (vandaar het grote aantal mannen dat in de gevangenis zit). Ook transseksualiteit en seksuele perversiteit komen veel vaker voor bij mannen dan bij vrouwen.¹

Dr. Wallot stelt vast dat vier maal zoveel vrouwen als mannen lijden aan alcoholisme en drugverslaving; driemaal zoveel mannen als vrouwen plegen zelfmoord of vertonen riskant gedrag. Bovendien zijn mannen meer dan vrouwen geneigd tot schizofrenie. Dr. Wallot concludeert dat *de frequente afwezigheid van de vader of van masculiene voorbeelden voor jongens op*

*jeugdige leeftijd 'bepaalde gedragsproblemen lijkt te verklaren die samenhangen met de bevestiging van de seksuele identiteit van mannen.'*²

Kort gezegd betekent dit dat, ondanks hun ogenschijnlijke onafhankelijkheid, veel mannen op zoek zijn naar hun vaders — en velen van hen hebben hulp nodig. Ik heb met eigen ogen gezien hoe groot die behoefte is, hoe graag ze bij elkaar willen komen om er samen over te praten. In de lente van 1987, nadat ik een lezing had gegeven getiteld 'De angst voor intimiteit en onderdrukte agressie bij mannen,' besloot ik een ééndaagse workshop te organiseren voor een groep mannen. Op zaterdagmorgen wachtten eenentwintig mannen mij op in de zaal van het Jung Centrum van Montréal. Er waren vaders bij, gehuwde en gescheiden mannen, vrijgezellen, homoseksuelen, een punk, een kok, een huisschilder, een accountant, kunstenaars, uitkeringsgerechtigden, therapeuten, ambtenaren en leraren, in leeftijd variërend van twintig tot vijftig jaar. Het werd een verbazingwekkende ervaring, een dag vol volstrekt verbijsterende bekentenissen en onthullingen. Aan het eind besloten alle deelnemers elkaar regelmatig te blijven ontmoeten en samen te werken.

Mijn eerste vraag, 'Voelen jullie je een man?', werd door geen van hen bevestigend beantwoord, zelfs niet door de ouderen die al twintig jaar waren getrouwd, of degenen met kinderen. Al gauw bleek dat ons identiteitsbesef niet noodzakelijk correspondeert met onze levenservaringen, maar met ons innerlijk besef van een solide grondslag of het ontbreken ervan.

Over dit ontbreken van een grondslag in de levens van mannen tegenwoordig wil ik het hebben in dit boek. Ik wil het hebben over de gevoelens van ellende waaraan deze mannen uiting gaven tijdens groepssessies en de problemen die andere mannen bekenden wanneer ze met mij alleen waren in mijn spreekkamer. Ik wil het hebben over de dingen die we samen begonnen bloot te leggen en te onderzoeken, met name de broosheid van de mannelijke identiteit.

Deze broosheid wordt misschien weerspiegeld in het feit dat veel mannen tegenwoordig pas rond hun vijfendertigste of veertigste jaar besluiten hun eerste kind te nemen, veel later dan ze in vroegere generaties zouden hebben gedaan. Kan het

zijn dat deze 'vertraging' correspondeert met het aantal jaren dat mannen nu nodig hebben om een hechte eigen identiteit te ontwikkelen? Volgens mij is dat het geval, al spelen er ook een heleboel andere factoren mee voor deze kinderen van de naoorlogse baby boom: een groter individualisme, grotere materiële welstand, toenemende stress, de ongelooflijke groei van technologische vernieuwingen en, uiteraard, een verschrikkelijk gevoel van onzekerheid over de toekomst van onze planeet. Het is echter interessant deze vragen vanuit een exclusief psychologisch gezichtspunt te bekijken en dat is wat ik voorstel te doen.

Het ruwe materiaal voor dit boek wordt gevormd door klinische observaties uit mijn praktijk als psychoanalyticus. Alle 'cases' zijn onherkenbaar gemaakt, afgezien van hun essentiële details, en het materiaal is alleen met instemming van de betrokkenen gebruikt. Bovendien moet worden bedacht dat mijn voorbeelden en mijn interpretaties slechts één facet van een persoon betreffen, zodat iedere keer slechts één fragment van de persoonlijkheid van het individu voor het voetlicht wordt gebracht. Het zou dus een vergroving zijn de betreffende gevallen simpelweg letterlijk te nemen ofwel overtrokken generalisaties te baseren op materiaal dat noodzakelijkerwijs onvolledig is. Meermalen heb ik fictieve karakters geschapen door de ervaringen van meerdere mensen te combineren.

Mijn verhandeling is ook gebaseerd op symbolische droombeelden en op beelden uit het onbewuste, die onze waarnemingen altijd rijker en gevarieerder maken. Zulke beelden hebben het grote voordeel dat ze een minder abstracte basis vormen voor het onderzoeken van een bepaald thema, en ze spreken onze emoties direct aan. Zoals Jung zei, is niets minder wetenschappelijk dan het analyseren van dromen; dromen die zich vastzetten in onze geest kunnen ons echter aanzetten tot nadenken over het onbekende dat binnenin ieder van ons ligt besloten. Is het immers niet door ons ergens intens op te concentreren, door te proberen een beeld te passen op een emotie, en onze geheimste fantasieën boven te laten komen, dat we het effectiefst inzicht kunnen krijgen in psychologische kwesties? Proberen we niet op die manier handen en voeten te geven aan deze zaken, en er de dialoog mee aan te gaan? Mythologische verhalen spelen dezelfde rol als deze

beelden; ze plaatsen onze huidige ervaringen in een ruimer perspectief door te laten zien in welke zin onze ervaringen 'eeuwig menselijke' zijn.

Dit boek is een synthese van wat ik heb gelezen, gezien, gehoord en ervaren van mannen in de afgelopen drie jaren, en van mijn gevoelens over mijn eigen leven als man. Ik beweer niet dat de ideeën die ik hier ontwikkel uitputtend en alomvattend zijn. Dat was niet mijn uitgangspunt en ik ben er in elk geval niet op uit 'gelijk' te hebben. In feite ga ik alleen in op thema's die me van binnenuit raken.

Het vraagstuk van de vader en de mannelijke identiteit maakt zijn opwachting in onze huidige wereld vanuit de diepten van het collectieve onbewuste. Het beste dat we kunnen doen is de kwestie onder ogen zien en proberen ons open te blijven stellen voor nieuwe ontwikkelingen zodra ze zich aandienen. De beelden binnenin ons wijzen ons de toekomst. Ik weet niet wat een man is, en zelfs nog minder wat een man zou moeten zijn. Liever probeer ik te voelen wat hij is en hem van binnenuit te leren kennen. Ik probeer de man binnenin mijzelf aan het licht te brengen.

Er bestaat geen ideale man, evenmin als het ideale gezin. We zijn allemaal het produkt van een meer of minder ontoereikend verleden dat ons voortdrijft en ons dwingt tot creatieve aanpassing. Veel van onze ouders hadden het zo druk met de strijd om het dagelijks bestaan dat hun bewustzijn grotendeels is bepaald door de noodzaak hun fysieke overleven veilig te stellen. Zij spreken alleen door middel van hun daden, en zijn niet in staat verbale uitdrukking te geven aan hun liefde of hun teleurstellingen. Ze vinden het moeilijk hun individualiteit te scheiden van hun rol als vader of moeder, en durven hun innerlijke gevoelens niet goed te uiten.

Door het raam van ons bewustzijn kunnen wij een wereld zien die zo verschilt van hun wereld dat iedere kans op een dialoog verkeken lijkt. Dat komt doordat onze raamkozijnen van psychologische makelij zijn en wij de wereld zien als een netwerk van psychologische relaties. Toch mogen we niet vergeten dat de opleidingen en materiële zekerheid die onze ouders waarborgden, ons in staat stellen gehoor te geven aan de innerlijke behoeften die nu onze aandacht vragen.

Het zijn niet moeders of vaders die ik aan de kaak wil stellen in dit boek — maar het stilzwijgen dat ons allemaal omhult. Het is nu aan de zonen om dit stilzwijgen ten langen leste te doorbreken. Waar problemen en verwarring zijn, gaat de ziel van de wereld steevast ondergronds; deze verborgen ziel kwelt de mannen vandaag de dag. Meer dan ooit staan we voor ingrijpende veranderingen.

1

De afwezige vader

Psychoanalytici moeten graven in de verbeelding; of men zich nu een imaginaire vader, een symbolische vader, of een werkelijke vader voorstelt (daarbij bedenkend dat de werkelijke niet bestaat), deze overdaad aan vaderbeelden verhult één belangrijk feit: deze vaderbeelden zijn leeg.³

Christiane Olivier

Het stilzwijgen van de vader

Ik was nauwelijks begonnen met het schrijven van dit hoofdstuk toen ik me een droom herinnerde die ik de nacht daarvoor had:

Ik moet een sexy, donkerharige, dynamische Jane Fonda helpen een gezette oude man omhoog te sjouwen naar de tweede verdieping van het huis ernaast zodat hij het toilet kan bereiken. Als we de trappen beginnen te beklimmen staat hij vlak achter mij en grijpt mij bij mijn broekriem. Hij doet niets om te helpen, zodat de klim buitengewoon moeizaam is: ik moet hem letterlijk met mij meeslepen.

Ik voel zijn hele gewicht aan mij trekken, en mijn riem, op het punt van scheuren, snijdt pijnlijk in mijn lichaam.

Deze droom deed mij bedenken hoe moeilijk het is het verleden onder ogen te zien: om de oude man, die het symboliseert, naar een plek te slepen waar hij zich van een last kan ontdoen. Hoe het verleden mij als een molensteen om de nek hangt! Hoe zwaar het me valt mijn ervaringen met mijn eigen vader op het vlak van het bewustzijn te tillen! Gelukkig is Jane Fonda er om me te helpen — dit is pas een echte klus! In de droom is zij in feite degene voor wie ik het doe; het is alsof mijn anima,⁴ in de vorm

van een actrice, een expert in het uiten van emoties, verlangt dat ik het stilzwijgen doorbreek dat ik heb geërfd.

Zovele dingen kwamen met deze droom naar boven: de goede en de slechte momenten van mijn relatie met mijn vader. Ik herinnerde me de spelletjes die we vaak deden, hoe we samenspanden tegen mijn moeder. Ook herinnerde ik me zijn verhalen over hoe hij opgroeide in de bossen, over zijn arme, maar gelukkige jeugd, de jaren dat hij als houthakker werkte, zijn verhuizing naar de stad. Deze verhalen waren voor mij ware mythen geworden, waarvan ik nooit genoeg kreeg. Toen, plotseling, toen ik in de puberteit kwam, en ik hem het hardst nodig had, was hij er niet meer. Hij was verdwenen, opgelost in het niets.

In werkelijkheid was ik degene die verdween, toen ik naar een katholiek internaat ging. Aanvankelijk kreeg ik slechts vier uur per week vrij om mijn familie te zien. Ik herinner me hoe ik iedere zondag hoopte dat we in gesprek zouden raken, mijn vader en ik. Ik zat meestal in de stoel van mijn moeder, naast die waarin mijn vader de krant zat te lezen. Ik wilde zo graag dat hij iets tegen me zou zeggen, met me zou praten, me zou vertellen over wat dan ook: over zijn werk, over raketten en ruimtevaartuigen, het gaf niet wat. Ik stelde voortdurend vragen om zijn aandacht te trekken. Vanuit een wanhopige behoefte aan zijn aandacht, zijn erkenning, speelde ik de rol van 'de man'. Tevergeefs. Misschien interesseerde ik hem gewoon niet, of had hij het gevoel dat hij zijn plicht al had gedaan. Hij was tenslotte degene die mijn opleiding had mogelijk gemaakt die hemzelf was onthouden.

Later, toen ik op het punt stond mijn studie af te ronden (en mijn vader leed onder zijn tekortschietende opleiding) deden we een paar keer een poging om in gesprek te geraken, maar dat liep stevast op niets uit. De manier waarop hij zijn opvattingen verdedigde liet geen ruimte voor die van mij; zo ervoer ik het tenminste. Weer liet mijn vader mij links liggen en weigerde hij mij voor vol aan te zien; mijn argumenten waren waardeloos en zouden dat altijd blijven. Wat ik ook probeerde, ik was geen man. Als hij eens wist hoe ik mij inspande om hem te bereiken, hoe hard ik hem nodig had! Als ik hem dat maar had kunnen vertellen.

Alhoewel ik toen nog erg jong was, herinner ik me hoe, als de broers van mijn vader op bezoek kwamen, hij de hele middag met hen in het souterrain doorbracht en over van alles en nog wat praatte, van God tot de zin van het leven. Ik zat bovenaan de trap en luisterde als gehypnotiseerd naar de flarden gesprekken die doordrongen; ik kon nauwelijks wachten tot ik oud genoeg zou zijn om deel te nemen aan de discussies. Maar toen ik oud genoeg was, durfde mijn vader geen discussie met me aan te gaan omdat mijn ideeën te zeer verschilden van die van hem. Het enige dat hij deed was met zijn stilzwijgen mijn schuldgevoel opwekken. Ik zat daar in de stoel van mijn moeder, en wachtte tot mijn vader iets zou zeggen. Ik voelde me timide, met de mond vol tanden; ik wilde mijn mannelijkheid bevestigd zien. Maar mijn vaders stilzwijgen dwong me altijd een klein jongetje te blijven, vol ontzag voor zijn gereserveerdheid — die ik verwarde met kracht.

Het zijn brokstukken van een geschiedenis die je moeilijk tragisch kunt noemen: ik had tenslotte een vader die meer aanwezig was dan de vaders van de meeste tieners van die tijd. Toch bezorgt het vertellen ervan mij pijn. Tot op de dag van vandaag voel ik me met de mond vol tanden staan wanneer ik ergens serieus over wil praten met mijn vader. Er komt een zwaarte over me, een onzichtbare barrière die verschrikkelijk moeilijk te overwinnen schijnt. Het is alsof het taboe is met hem te praten. De barrière is blijvend, ondanks onze goede bedoelingen; het enige verschil is dat ik me er nu even verantwoordelijk voor voel als hij. Ik houd van mijn vader, maar ik weet niet hoe ik de muur tussen ons kan afbreken. Soms schijnt zelfs het verlangen om hem af te breken bijna ongepast. Wat is het dan dat mij zo'n angst bezorgt?

De wet van het stilzwijgen

Door mijn lezingen en mijn praktijk als psychoanalyticus heb ik geleerd dat de pijn die ik voel wordt gedeeld door vele anderen. Alle mannen leven min of meer in een overgeërfd stilzwijgen dat van generatie op generatie is doorgegeven, een stilzwijgen dat de behoefte van iedere jongen in de tienerleeftijd aan erkenning — of bevestiging — door zijn vader onbeantwoord laat. Het is bijna

alsof onze vaders onderworpen zijn aan een wet van het stilzwijgen die bepaalt dat vaders die wel praten een bedreiging zijn voor de mannelijke solidariteit.

Onze vaders vluchtten naar de bossen, de cafés of hun werk. Ze zochten toevlucht bij hun auto's, kranten en televisieprogramma's. Vaak verkozen ze te ontsnappen naar een abstracte, kunstmatige wereld, een wereld die los stond van de werkelijkheid, van de alledaagse ervaringen, van hun eigen lichaam. In het verleden en het heden zijn mannen bezweken voor de machtige verleiding van de massamedia, die hun toezingen zoals de sirenen die Odysseus naar de rotsen lokten. Net als drugverslaving biedt de afhankelijkheid van de media mannen de kans niet te hoeven praten, zich niet bewust te hoeven zijn van hun lichaam, geen relaties te hoeven aangaan.

Eigenlijk kunnen we niet alle schuld op onze vaders schuiven, zij zijn zelf ook slachtoffers van de geschiedenis. Onze huidige levenswijze staat ontegenzeggelijk ver af van de vroegere situatie waarin jonge mannen toegang hadden tot hun vaders, en konden observeren hoe zij hun zaken aanpakten. De tegenwoordige man vindt weinig gelegenheid om zijn potentiële mannelijkheid te ervaren of te ontwikkelen in aanwezigheid van zijn vader. Sinds het begin van het industriële tijdperk is er steeds minder sprake van langdurige contacten tussen vaders en zoons. Er lijkt een scheefgroei te zijn binnengeslopen tussen de aangeboren behoeften van zoons en het gedrag van de tegenwoordige vaders, die deerniswekkende figuren lijken, slachtoffers van een lot waarover ze niets te zeggen hebben. Naarmate traditionele gewoonten wegvallen voelen vaders zich steeds meer in een vacuüm gevangen, en dit versterkt de teloorgang van de mannelijke identiteit.

‘Mijn God, waarom hebt Gij mij verlaten?’

Mythen onthullen ons de grondstructuren van de geschiedenis; het verhaal van het christendom vormt een voorafschaduw van het stilzwijgen van de vader en het lijden van de zoon. Hoogst opmerkelijk in deze christelijke mythe en bepalend voor de laatste tweehonderd jaar van onze evolutie, is de afwezigheid van de vader. Vanaf het allereerste begin is het vaderschap van Jozef in

twijfel getrokken, en hij speelde nauwelijks een rol in het leven van zijn zoon Jezus. Hij bevond zich niet aan de voet van het kruis samen met Maria en de apostelen; het was niet Jozef, maar Maria, met haar dode zoon in haar armen, die Michelangelo onsterfelijk maakte in zijn *Pietà*. De woorden van Christus aan het kruis konden moeilijk veelzeggender zijn geweest: 'Mijn God, mijn God, waarom hebt Gij mij verlaten?'

De afwezige vader

In meer letterlijke zin zien we, als we naar de statistieken kijken van vaderloze gezinnen, dat het probleem van afwezige vaders zeer wijdverspreid is. In de Verenigde Staten bijvoorbeeld leeft één op de vijf kinderen in een vaderloos gezin. Eén op de vier kinderen leeft in een één-oudergezin en bij 89 procent van deze gezinnen is die ene ouder een vrouw.⁵

In Canada leeft volgens cijfers uit 1986 bijna één op de zeven kinderen in een vaderloos gezin. Eén op de vijf gezinnen (18,8 procent) heeft slechts één ouder, en van deze één-oudergezinnen is in 79 procent van de gevallen de ene ouder een alleenstaande vrouw. Met andere woorden, 16 procent van alle kinderen die thuis wonen leven in een één-oudergezin, en 13 procent van deze kinderen leven in gezinnen zonder vader.⁶ In Québec, waar ik met therapeutische praktijk heb, is de verhouding nog groter: één op de zes kinderen heeft thuis geen vader. Twintig procent van alle gezinnen hebben slechts één ouder, en 79 procent van deze gezinnen hebben een vrouw als gezinshoofd. Deze gezinnen betreffen 18 procent van het totale aantal kinderen in Québec, waarvan 14 procent zonder vader leeft.

In Frankrijk leeft volgens cijfers uit 1982 1.307.860 kinderen onder de 24 jaar in één-oudergezinnen waarbij de ouder een vrouw is. De 'Fédération syndicale des familles monoparentales' schat dat in 1988 bijna twee miljoen kinderen in één-oudergezinnen wonen, waarvan 85 procent met een vrouw als gezinshoofd. Dit betekent dat in Frankrijk zo'n 1.700.000 kinderen zonder vader leven. In Zwitserland leefden in 1980 170.485 kinderen zonder vader. Hoe verbazingwekkend deze cijfers ook zijn, ze hebben alleen betrekking op situaties waarbij de vader fysiek

afwezig is; ze zeggen niets over de vraag of de vaders die *wel* aanwezig zijn in een gezin hun rol adequaat vervullen.⁷

Afwezige vaders

De term *afwezige vaders* in de titel van dit boek moet in brede zin worden begrepen. Hij verwijst naar zowel de psychologische als de fysieke afwezigheid van vaders en duidt op mentale én emotionele afwezigheid. Hij slaat ook op vaders die, al zijn ze fysiek aanwezig, zich gedragen op manieren die onaanvaardbaar zijn: autoritaire vaders bijvoorbeeld zijn onderdrukkend en jaloers op de talenten van hun zoons en verstikken hun creativiteit en hun streven naar zelferkenning. De emotionele instabiliteit van aan alcohol verslaafde vaders houdt hun zoons gevangen in een permanente staat van onzekerheid.

Verloren zonen

Het tweede gedeelte van de titel, 'Verloren zonen', onderstreept het ontbreken van emotionele banden tussen vaders en zoons. De zoons zijn niet zozeer in absolute zin verloren, maar moeten iedere band ontberen met de vaders waarnaar ze onbewust op zoek zijn.

Dit gebrek aan aandacht van de vader resulteert in het onvermogen van de zoon om zich met de vader te identificeren als een manier om zijn eigen mannelijke identiteit te ontwikkelen. Evenzo is een zoon die de bevestiging en veiligheid moest ontberen waarin de aanwezigheid van zijn vader had kunnen voorzien, niet in staat de stap naar volwassenheid te zetten. Ingeval de vader gewelddadig, zwak of voortdurend dronken is, kan de zoon hem zo weerzinwekkend vinden dat hij absoluut zal weigeren zich met het mannelijke te identificeren; niet alleen zal hij zijn vader verachten, hij zal proberen in geen enkel opzicht op zijn vader te lijken.

De broosheid van de mannelijke identiteit

Het stilzwijgen van de vader bepaalt de fragiliteit van de seksuele identiteit van de zoon. We weten dat een persoonlijkheid zich vormt en onderscheidt door middel van een reeks identificaties. Identificatie wordt gedefinieerd als 'een psychologisch proces waarbij een subject een aspect, een eigenschap, of een kenmerk van een ander assimileert en zichzelf geheel of gedeeltelijk transformeert op basis van dat model.'⁸ Om je eigen identiteit te kunnen vormen, moet je je identificeren met een ander; je bouwt jezelf stukje bij beetje op door een ander in je 'op te nemen', door hem te imiteren.

Maar voordat deze identificatie kan plaatsvinden, moeten we op zijn minst een vage herkenning hebben van een gemeenschappelijk element in onszelf en de ander. Dit proces wordt opgeroepen door wat Freud een primaire fantasie noemde; door middel van een primaire fantasie zijn we verbonden met de ander. Deze aangeboren neiging, die Jung later een archetype noemde, stelt een zoon in staat zichzelf te herkennen in zijn vader.

De vrouw is, de man wordt gemaakt

De eerste uiterlijke relatie van een kind, zijn of haar eerste identificatie, is die met de moeder. Om een 'man' te worden, moet een jongen echter de stap zetten van deze primaire identificatie met de moeder naar een identificatie met de vader. Deze overdracht van identificatie is zo'n delicaat en hachelijk proces dat het in stamgemeenschappen wordt benadrukt door initiatieriten die ontworpen zijn om de adolescent te helpen zijn leven als volwassen man te beginnen.

De initiatie van mannelijke adolescenten is een van de meest uitgewerkte en wijdverspreide rituelen in de wereld; rituelen voor meisjes, al bestaan ze wel, zijn niet algemeen voorkomend en zijn vaak minder uitvoerig. Feitelijk kunnen we wat de seksuele identiteit betreft zeggen dat vrouwen 'zijn', terwijl mannen moeten worden 'gemaakt'.⁹ Het begin van de menstruatie, het signaal dat een meisje kinderen kan krijgen, vestigt haar vrouwelijke identiteit, en biedt als het ware een natuurlijke initiatie door

middel waarvan ze van meisje tot vrouw wordt. Voor mannen echter moet de natuur worden 'aangevuld' met een opvoedingsproces om de primaire identificatie met de moeder te kunnen beëindigen. Initiatieriten zijn bedoeld om de officiële scheiding van een jongen van zijn moeder en zijn nieuwe status als man te markeren.

In feite zijn initiatieriten van jongens zo wijdverspreid dat we ons zouden mogen afvragen of de mannelijkheid van mannelijke adolescenten ooit tot stand zou komen als ze niet op deze manier werd afgedwongen. Biologen bevestigen dat wij in het embryonale stadium allemaal aanvankelijk vrouwelijk zijn: in het allereerste begin van de zwangerschap kunnen de mannelijke karakteristieken van een embryo niet worden vastgesteld. Dit lijkt te suggereren dat mannelijkheid moet worden 'toegevoegd' en verklaart wellicht de fragiliteit ervan.

Dit biologische gegeven lijkt het feit te verklaren dat de mannelijke identiteit althans op psychologisch vlak voortdurend moet worden bevestigd en regelmatig moet worden ondersteund door mannelijke aanwezigheid om stabiel te kunnen blijven. Het bestaan van stammen waar de mannen naaien en de vrouwen op het land werken, suggereert dat wat wij als mannelijkheid kennen onontwikkeld blijft tenzij het door middel van rituelen wordt opgeroepen.

Stamgemeenschappen zien de identificatie met de vader als een vervolg op de identificatie met de moeder. Opmerkelijk ook is het gegeven dat één-oudergezinnen het stammodel imiteren in de zin dat zonen in hun puberteit vaak spontaan het verlangen uiten bij hun vader te gaan wonen. In werkelijkheid voltrekt zich gelijktijdig een reeks identificaties in de psyche. Maar de aanwezigheid van de vader is noodzakelijk, wil de zoon zich kunnen herkennen in de vader.

De driehoek

Voor zijn ontwikkeling is het noodzakelijk dat een man zich met zijn moeder én met zijn vader identificeert. De vader/moeder/zoon-driehoek moet het moeder/zoon-koppel vervangen. Indien de vader echter afwezig is, vindt er geen overdracht van identifica-

tie van de moeder naar de vader plaats, en blijft de zoon gevangen in zijn identificatie met de moeder. De afwezigheid van de vader vergroot onwillekeurig de invloed van de moeder, die daardoor wordt opgezaaid met een verantwoordelijkheid die voor haar te zwaar is. Onder deze omstandigheden krijgt de driehoek nimmer de kans om zich naar behoren te vormen; het directe gevolg is dat wat betreft hun seksuele identiteit de zoons zich ontwikkelen tot reuzen op lemen voeten.

Al speelden moeders vaak een leidende rol in de portretten van de mannen op de navolgende bladzijden, toch moet worden bedacht dat het driezijdige geschiedenissen zijn: liefdesdriehoeken. De psychoanalytische literatuur heeft weliswaar uitvoerig de invloed van de moeders op hun zoons beschreven, maar hierbij vaak vergeten aan te geven dat deze moeders alomane afwezig en almachtig waren *juist omdat* de vaders afwezig waren — zozeer afwezig in feite dat hun afwezigheid als vanzelfsprekend werd beschouwd. Wanneer ik mijn cliënten nu hoor klagen over hun moeders, hoor ik tegelijk (al wordt het niet nadrukkelijk uitgesproken) dat hun vaders afwezig waren. Daarom stel ik vragen en opper ik mogelijke verklaringen met de bedoeling de vader/kindrelatie te verhelderen. Dat is noodzakelijk omdat het zwarte gat dat werd achtergelaten door de afwezigheid van de vader doorgaans is gevuld met wrok, schuldgevoelens, idealisering en wantrouwen die anders onontgonnen gebied zouden blijven, zelfs na jarenlange therapie. Een moeder hebben die dominant, overbeschermend, onderdrukkend of niet aanwezig is, wijst er bijna onvermijdelijk op dat de vader afwezig was.

De aanwezige vader

De vader is de eerste belangrijke *ander* die het kind ontmoet buiten de baarmoeder van zijn moeder. Voor de pasgeborene vertegenwoordigt de vader allereerst — alhoewel tamelijk vaag — de niet-moeder; hij belichaamt alles wat niet 'zij' is. Hij wordt de derde hoofdpersoon in de liefdesgeschiedenis; hij veroorzaakt een scheiding tussen de moeder en het kind. Zijn aanwezigheid op zich zet een differentiatieproces in gang, omdat hij door zijn vrouw op te eisen een einde maakt aan de gelukzalige staat van

symbiose waarin moeder en kind leefden: 'Jouw moeder is mijn vrouw, en zij houdt ook van mij!' zegt hij. Het kind voelt dat het niet langer het enige object van begeerte is. De vader belichaamt dus op deze manier de principes van werkelijkheid en orde in het gezin.

Bij nader inzien lijkt het echter niet de vader te zijn die de moeder en het kind scheidt, maar eerder het verlangen van het paar om elkaar te vinden buiten het kind om.¹⁰ Alleen al als uitdrukkingsmiddel voor dit verlangen is de aanwezigheid van de vader belangrijk. Sommige vaders maken op brute wijze een einde aan de moeder/kind-symbiose — omdat ze jaloers zijn op de enorme aandacht die het kind ontvangt van hun echtgenotes. Doorgaans echter maakt het amoureuze verlangen van het paar naar elkaar een einde aan hun exclusieve fascinatie voor het kind, die het kind gedurende een bepaalde periode nodig heeft om een gezonde start te maken in het leven.

De vader helpt het kind een innerlijke structuur op te bouwen. Meer specifiek: zijn aanwezigheid maakt het het kind, en vooral de jongen, mogelijk zijn eigen agressiviteit (zelfbevestiging en het vermogen tot zelfverdediging) te ontwikkelen, zijn seksualiteit, zijn onderzoeksdrang en zijn gevoel voor logica en abstracties en zijn voorstellingsvermogen.

De vader helpt zijn zoons — en zijn dochters — ook de overstap te maken van de wereld van het gezin naar het grotere verband van de maatschappij, alhoewel ook de moeder een steeds belangrijkere rol speelt in het overbruggen van deze kloof. In het algemeen demonstreren kinderen met een goed functionerende vader meer zelfvertrouwen, in hun studie, hun carrièrekeuze en hun persoonlijke initiatieven.

De liefde van een vader is vaak gegoten in voorwaardelijke termen, als een manier om prestaties aan te moedigen: 'Als je dit of dat bereikt zal ik je geven wat je wilt.' Dit voorwaardelijke element is cruciaal voor de ontwikkeling van het verantwoordelijkheidsbesef van een kind, de bereidheid grenzen te verkennen en te overschrijden, en zelfs het respecteren van bestaande hiërarchieën; het zal echter alleen een positieve invloed kunnen zijn wanneer het een tegenwicht kent in genegenheid.

Wil de liefde van een vader vrij zijn van tweeslachtigheid,

dan zal ze werkelijke aandacht moeten schenken. Hij moet tijd besteden aan zijn kinderen — *kwaliteitstijd* is het modewoord. Uit Amerikaans onderzoek blijkt dat de gemiddelde vader negen minuten per dag besteedt aan zijn kinderen; dat is gewoon te weinig. De vader moet werkelijke interesse tonen in de bezigheden van zijn kinderen, maar tegelijk bepaalde grenzen in acht nemen. Deze grenzen zullen de veilige atmosfeer scheppen die nodig is voor de harmonieuze ontwikkeling van het kind. Hij moet zijn opvattingen en beslissingen niet opleggen door zich achter zijn partner te verschuilen. Hij moet zijn sterke en zwakke kanten eerlijk tonen en zich niet ontwijkend, of erger, onbuigzaam autoritair opstellen.

Door eerlijk te zijn over zijn eigen onvolmaaktheid toont de vader zijn kind een werkelijkheidsgetrouwe wereld waarin hij (het kind) niet altijd volmaakt hoeft te zijn. Het laat zien dat het uitoefenen van macht niet vernederend hoeft te zijn, dat gezonde competitie en rivaliteit niet altijd tot maagzweren hoeven te leiden, en dat presteren een bron van vreugde, niet van vervreemding kan zijn. 'Vaderschap moet een evenwicht handhaven tussen enerzijds steun en zorg, en anderzijds de noodzaak grenzen te stellen aan de afhankelijkheid van het kind.'¹¹

Ontoereikend vaderschap

Een ontoereikende vader is een vader die zich op onaanvaardbare manier gedraagt tegenover zijn zoon. Hieronder volgt een samenvatting van manieren waarop vaders hun kinderen met grote frustraties kunnen opzadelen.

- 1 De langdurige afwezigheid van de vader, om welke reden ook. Het kind kan eenvoudig in de steek zijn gelaten, of voor langere tijd in een ziekenhuis of instelling moeten verblijven.
- 2 Het niet beantwoorden van de behoefte aan aandacht en genegenheid van het kind. De vader reageert niet wanneer het kind door zijn gedrag uiting geeft aan die behoefte aan zorg of wijst het ronduit af.
- 3 Dreigementen van de vader om het kind in de steek te laten, ten einde het te dwingen of in het gareel te houden. Dat kan